

Dokumentum és tanúság

„Nagy öregeink“ egyre-másra kévénik kötetbe életük emlékkalászeit. Bányai László csak most gyürkőzik — nemrég jelent meg önéletrajzi előzetese a *Korunk* ez évi júniusi számában. Összegyűjtött írásainak kötete* azonban már napvilágot látott (második, bővített kiadásban is), és szó ami szó, fölér egy életpályarajzzal. Szellemi önéletrajz.

Ez összegyűjtött írásokról elmondhatnám én is, hogy — négy és fél évtizedre visszamenően — jelzik a szerző fejlődésének mérföldköveit, fontosabb állomásait, betekintést nyújtanak egy közéleti ember harcaiba, közösségi gondjaiba vagy a világtörténelem akkori kavargásába. Csak hogy az ilyenféle megállapítások majdnem minden gyűjteményes kötet esetében érvényesek. Tehát általánosak. Tehát semmit sem mondanak. Mert a sajátosat, az egyetlen kötetre jellemzőt, az egyedít nem észlelik. Márpedig a könyv értékét épp azon mérjük, mit mutat föl megismételhetetlenség, elütés dolgában. Milyen az „egyéniisége“?

Bányai könyvének van egyéniisége. Mert szerzőjének is van.

„Általában történésznek tartanak — írja *Elsülyedt megye* című, előbb említett emlékezésében. — De voltaképpen húszegynéhány éves koromig az irodalom, jelesen a költészet művelése hozott lázba, s az egyetlen filológiával foglalkoztam. Azután »szakmailag« nagy kihagyások jöttek a mozgalmi munka hevében. Ami a tollat illeti, a közírás volt fél évszázadon át fel nem hagyott műfajom.

Történelemmel akkor kezdtem csak komolyabban foglalkozni, mikor a második világháború előtt a közeledő világ-rengés arra készítetett, hogy a távoljövőbe vetett bizalmon kívül a múlt tekervényes útjai révén is keressem a jelenben való eligazodást.“

Bányai mindemez érdeklődési köréből, szerepvállalásából, buzgalmaiból és kutatódásából sokat foglalt be kötetébe. Meglepő, hogy mi mindenhez nyúl, mekkora terjedést fog át, mi tömegű érdemlegességet tud erről is, arról is mondani. Meglepő, de érthető. Aki sok mindennel próbálkozott, az természetesen belelésta magát ebbe is, abba is, és mint közíró, politológus, kritikus, történész jól értékesíti tapasztalatainak soklombúságát. Írjon hát akár a francia egyetemi

ifjúságról, akár a székelység múltját elemző Bözödi-kötetről (*Székely bánja*), a kérdéshez otthonosan, avatottan közelít, kutatóárkában értékes rétegszelvényekre bukkan, s következtetései gazdag csomózatiak. Ezzel magyarázható könyvének sokrétűsége, érdekesen viláldzó mutakozása, gazdag információkinálata.

Mégis látókésztségének történelmi alapozása érvényesül a legszembeszökőbb módon. Mutassa be akár a regényírás útjait, szóljon a hajdani kisebbségi lét gondjairól, Gaál Gáborról avagy Móricz Zsigmondról, történelmi korpéval keréket körképet mondandója háttérül. Némi túlzással azt mondhatnók, hogy írói arcképei, könyvismertetései éppúgy, mint publicisztikai írásai avagy emlékezései, jobbra történelmi rajzok. A két háború közti haladó katolikus törekvésekről, az erdélyi protestáns racionalizmusról, a nemzetiségek anyanyelv-használatairól is — úgy tetszik — azért ír, hogy e kérdések kapcsán sajátos történelmi helyzeteket világítson meg, tanulságos történelmi konklúziókhoz jusson, s fölhajtsa a múlt és jelen találkozó sodrásvonalait. Mindezzel pedig fölöttébb elősegíti a megértést, az eligazodást, de továbbmenően: biztosítja a tárgyekezelés, a problémafölvetés sokágúságát, a téma mely beagyazottságát, olyan történelmi-társadalmi-gazdasági mögöttség kialakítását, amely eleve akadály a fölületesség és az egysíkú beállítást útjában.

Ez a múltra utaló indoklás jól mutatkozik meg például *A katolicizmus útja* című írásban: „A középkor kiváltságai-ban eltespedt formalizmus különösen erős volt a spanyol egyházban, amelynek a világi hatalommal összefonódott biztonságérzetét a legújabb évekig semmi sem bolygatta meg. Érthető, hogy a fasiszta fölkelők erkölcsi és anyagi tartaléka lett...“

Ezzel szemben: „Nem véletlen, hogy éppen Franciaországban történt meg az árral való szembeszállás, hogy a tömegek leghamarább ott készítették az egyház egyes képviselőit kedvező színvallásra. A francia egyház a polgári forradalmak óta társadalmi kiváltságokkal nem rendelkezik. Híveinek tömege az, ami anyagi erejét meghatározza.“

Ugyanígy a történetiség szolgál indítással *A felvilágosodás eszméinek útja* című tanulmányában fölvetett kérdések tisztázásához: „Erdély protestáns teológusai is Hollandiát, sőt Angliát járják, amióta a harmincéves háború megnehezíti német-

* Bányai László: Hosszú mezsgye. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

országi tanulmányaikat. A Hollandiában és Angliában kibontakozó észelvű és tekintélyvelteremtő romboló presbiteriánus teológia és kartezianus filozófia az erdélyi magyar protestantizmus forrásban levő viszonyai közé könnyen beszűrődhetett...

Történelmi vértelensége segíti hozzá, hogy tágas mezőt fogjon át tekintete, s időbelileg is kiterjedtségben lásson, ne vesszen el az egyenlőségben, az azonosítóság sürgetésében, hanem hátra-hátrapillantva többet sejtessen meg az eljövendőtől. Ez a beállítottság teszi szoros értelmezésű politikai közírását is távlatosabbá, időtállóbbá. Tegyük azonban hozzá, hogy Bányai történelem is sokszintű: nem csupán a politikai történet és a hadi múlt ötvözi alapállását. Beletartozik a kultúrhistoria és a gazdaságfejlődés vagy a néptengeri mélyrétegmozgások pszichológiai vizsgálata is. E látásmódból sarjadt néhány alapos tanulmánya: a *Nemzetiség, anyanyelv; „Mitteleurópa“ és a Duna menti összefogás; Sajátos tudatunk történelmi gyökerei.*

Erdekesek írói arcképei. Amit Mauriac, Malraux, Gide, Szenczei László, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Gaál Gábor életével és művével kapcsolatban mond, nem irodalomtörténeti adalék, nem kritika, nem irodalmi esszé, hanem sajátos műfajú írás, amelyben a szerző a közéleti és irodalmi tevékenység, a történelem és a kultúra, a nép és író sorsának összefüggéseiről, egyedi beállításban tár fel sok rejtettséget.

Számomra a legmeglepőbb fölfedezés Bányai tisztánlátása. Fölfedezés? Talán nem ez a legillóbb kifejezés. Elvégre idestova harminc éve ismerem őt, tudom, hogy párizsi diákként kezdte tanulmányozni a marxizmust, bátran szakított az egyházzal, s állt a baloldala dolgozói közé; mégis meglepő élmény volt részemre több tucatnyi, 35-40 évvel ezelőtt született írásából sorozatban „vételezni” az áradó igazlátást. Napjainkban már szinte közhely fölemlgetni, hogy annak idején voltak, akik tisztán láttak, akik előre figyelmeztettek a hadi készülődés, a sovinszta uszítás, a fasizmus veszélyére, mégis, a tisztánlátók kiáltó szavának történelmi jelentőségéről nem lehet eleget írni. Mert Bányai kötete is, eme helyesítés erkölcsi és politikai töltetével, nemzetiségünk szellemi kincsei közé tartozik.

Dokumentum és tanúság.

Azt igazolja, azt hirdeti, hogy sok-sok közelmúltbeli haladó jellegű csoportosulásunk, szervezetünk, kiállításunk, megmozdulásunk, lett legyen szó akár a Vársárhelyi Találkozóról, az Erdélyi Fiata-

lok balszárnyáról, a MADOSZ-ról vagy a régi *Korunk*ről, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjáról, a gyimesi zendülésről vagy a marosvölgyi famunkások sztrájk-sorozatairól, nos mindezek nem csupán alkalmi fellobbanások voltak, nem véletlenül összehaveródt gyülekezések, hanem igenis a párt nevelte marxisták, baloldali, plebejus irányzatú írástudók, néppárt demokraták világlátása, harcossága, szívós szervezőküzdelleme állt mögöttük.

Ezt mindig is hangoztatnunk kell!

Az egykori történelmi felelősségtudat, a kiállás bátorsága teszi a kötet kisebb lélegzetű írásait is — az előbb vázolt fölismerés jegyében — értékes mementókká, letűnt korszak máig sugárzó üzenetivé (*Az osztatlan béke, Vészes órában*).

A kötet fogyatékoságai onnan erednek, hogy a szerző nem mindig hű önmagához, nem képes legfőbb erényét, sokrétű historikusságát, gazdag komponensű elemzőképességét érvényesíteni. Így vesz át esetenként kellő ellenőrzés nélkül az újabb fölfogás szerint megcáfolt tételeket, a vázolt történelmi helyzeteket meglehetősen leegyszerűsítve. Nem egy írásában kevesebbet nyújt, mint amennyit előbbi tanulmányai nyomán várnánk. Kós Károlyról vagy Nagy Imréről közölt kis cikkei nem nélkülözik ugyan a melegséget, a lírai hangvétel, de szokványosak, és nem mondanak újat, ha meggondoljuk, hogy kultúránk e jelesit Bányai fél évszázada ismeri, jó barátjuk volt, vagy kemény vitafelük, a közismert vonatkozásokon túlmenően tehát eredeti, kevéssé tudott oldalukról is bemutatnunk volna őket.

Fölöttébb zavar az előszónak ez a néhány mondata: „Itt-ott kihagytam kevésbé jelentős részleteket, s ugyanazon tárgyú, ugyanabban az időben írt cikkeket, tanulmányokat néhol összevontam. Mondatokon is simítottam, hogy világosabban fejezzék ki az eredeti gondolatot, amit a kor viszonyai nem tettek lehetővé, s hozzáférhetőbbé tegyem a mai szóhasználathoz szokott olvasó számára. Egy-két helyet pedig a vázlatosan írt cikkbe szöttem az ugyanakkor megjelent azonos témájú könyvemnek néhány passzusát.”

Minden tisztelem a szerzőé, mégis hangot kell adnom bizonyos fokú csalódottságomnak. Mi szüksége volt Bányai Lászlónak a simításokra, beiktatásokra, összevonásokra? A kései csiszolások gyakran a szépítés irányában történnek. És a hitelesség, a dokumentumérték, a tanúságtétel horderejének a rovására... Bevallom, én az (utólag) jólfésültéknél

szívesebben olvasom a korabeli mostoha viszonyok madárnyelvén írt, borzas vagy a szülés fájdalmait magán viselő írásokat, ha tudom, hogy azok pontosan úgy jelentek meg, mint annak idején.

A Kriterion azzal, hogy vállalta a kötet gondozását, kiadását, nemcsak egy újabb fontos könyvet jelentetett meg, hanem művelődéspolitikai vonalvitelét tette teljesebbé.

Herédi Gusztáv

Egy összeesküvés epilógusa

Kartyások körében született a mondás: „A kibicnek semmi sem drága.“ A történelmi múltat értelmező (nem mindenkor hálás) utókor szerepe sokban meg egyezik a kibicével: kockázat, olykor felelősség nélkül, sőt gyakran a partnerek lapjainak ismeretében vállalhatja az egykori „lépések“, cselekedetek minősítését. Hánszor fogalmazzuk meg kegyetlenül, a kívülálló közönyével elődeinkről a megsemmisítő szentenciát: „Törekvésüket nem igazolta a történelem“, feledve, hogy akiknek egykor lépniük adatott, akiknek dönteniük és cselekedniük kellett, nemhogy jövőjüket, hanem — akár csak gyakran mi, mai halandók is — többnyire jelenük mozgatóerőit sem ismerték-ismerjük. Mindezen buktatók ellenére sem mondhatunk le történelmünk értelmezéséről, mi több, értékeléséről, még ha egyre kevésbé hisszük is már, hogy közvetlenül jövőt építő tanulságokat meríthetnénk belőle.

Már néhány évvel a tragikus végű Habsburg-ellenes Makk—Gál szervezkedés után a kortársak, Orbán Balázsék nemzedéke szenvedélyesen vizsgálta a mozgatórugókat, és kereste a mozgalom bukásának okait. A titkos szervezkedés befejező akkordja széles körű részvétet keltett: a székelyföldi vezetők a marosvásárhelyi Postaréten, 1854. március 10-én (Török János honvéd százados, református kollégiumi tanár, Gálfi Mihály székelyudvarhelyi ügyvéd, Horváth Károly háromszéki földbirtokos), illetve Sepsiszentgyörgyön, április 29-én (a mindössze húszesztendős Várady József honvéd főhadnagy meg Bartalis Ferenc bibarcfalvi gazdálkodó) bitófán végezték életüket, s több mint félszázán a résztvevők közül vasban töltendő várfogsággal nyomorították meg. A befejezés, a következmény közismert volt. A rendőrhatalom példát kívánt statuálni, az ítéletet háromnyelvű falragaszon Erdélyszerte közzétették. Az előzmények, az események okai, összefüggései viszont sok találgatásra adtak alkalmat.

Az osztrák haditörvényszék ítélete önmagán túlmutatónak bizonyult. A könyörtelen megtorlást aláfestő „dobpergés és német vezényszavak — a Téka-sorozatban kiadott dokumentumgyűjtemény* válogatója és bevezetésének szerzője, Károlyi Dénes szerint — az öt férfiú vértanúságán kívül a Habsburg-ellenes mozgalmak végét is jelzik“. Nos, az összeesküvés epilógus-jellege meghatározta a tragikus vég jelentőségét, és ma is felfokozza érdeklődésünket az események menete, a résztvevők kiléte, szerepe, cselekvésük indítékai iránt.

A kis formátumú, alig harmadfélszáz lap terjedelmű kötet olvasása során úgy éreztem, mintha egy romantikus hangvételű, drámai feszültséggel telített, egymással ellentétes ívelésű erőteljes szövegmokból fölépülő zenemű partitúrájával ismerkednék. Ebben (egyik főszólamként) „a láthatatlan kormány“: a törökországi, majd angliai emigrációból kormányozó, korábbi politikájának fogyatékosságaival leszámolt, a nemzetközi forradalmi mozgalom vezetőivel, így a románokkal is kapcsolatot kereső Kossuth Lajos megbízottjaként két honvédtiszt — előbb „a hánykolódó jellemű“ Makk József százados Havasalföldről, később az ugyancsak merész, de körültekintőbb Gál Sándor tábornok Londonból, Máltából, Konstantinápolyból — próbálta a marosvásárhelyi Török János közvetítésével irányítani a szervezkedést. Kossuth levelei kanyargós utakon, természetesen többhónapos késéssel jutottak el Makk és Gál kezébe, akik maguk is a tervezett felkelés góciától, a Székelyföldtől sok száz kilométerre építették stratégiai légvárterveiket, még akkor is, amikor az itthoni résztvevők kezén már rég rabbi-lincs csörgött. Mert a másik „főszólam, az elnyomóké korán a lázadóké-szervekedőké fölé kerekedett. Az osztrák zsan-dárhatalom beépített kémje (Bíró Mihály kisgörgényi földbirtokos, alias Ignatz A.)

* Székely vértanúk — 1854. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.